

AFRIKA-STUDIECENTRUM *d'Etudes Africaines*
 African Studies Centre / Centre / The Netherlands
 P.O.Box 9555 / 2300 RB LEIDEN

No.:
 Subject:

Leiden, 3/15/94

Fabian, Prof.dr J.
 Antropologisch Sociologisch
 Centrum, UvA
 O.Z.Achterburgwal 185
 1012 DW AMSTERDAM

Zeer geachte collega,

Op Uw verzoek heb ik als lid van de promotiecommissie het manuscript gelezen van het proefschrift van Mw Annette Drews, getiteld

'Words and silence:
 Communication about pregnancy and birth among the Kunda of Zambia'.

Mij is gevraagd of ik het proefschrift in deze vorm verdedigbaar achtte.

Tot mijn spijt moet ik U meedelen dat mijn antwoord op deze vraag negatief is.

Dat wil niet zeggen dat het werk van de onderzoekster waardeloos is en niet voor verbetering vatbaar. De tekst bevat zeker passages die mij, als antropoloog gespecialiseerd op Zambia, religie, therapie, etniciteit en 'literate ethno-history' — en als zodanig gunstig geplaatst om bepaalde aspecten van dit werkstuk te beoordelen — boeien, prikkelen, ontroeren en zelfs overtuigen. De auteur slaagt erin om de lezer aan het denken te zetten over de communicatieve constructies ten aanzien van vermeende biologische gegevens als zwangerschap en geboorte, en brengt zowel de existentiële intensiteit als de overwegende meligheid van conversatie, door de onderzoeksparticipanten, over deze onderwerpen in (a) alledaagse, (b) crisisachtige en (c) door onderzoek gestructureerde situaties, aardig over. Maar het vermeende eindprodukt kan in deze vorm toch niet door de beugel, om een aantal redenen die ik hieronder zal aangeven. Ik vind het jammer dat dit betekent dat ik een recensie moet schrijven van een boek dat (naar ik aanneem en hoop) in deze vorm nooit zal verschijnen, maar hopelijk is het resultaat een beter boek, dat aan de inzet en het inzicht van de auteur, en aan de onvergelykelijke betekenis van het onderwerp, veel meer eer zal aandoen. Daaraan mee te werken is mij de wrevél wel waard die ik mij met deze brief ongetwijfeld op de hals haal.

Eerst is nog een andere opmerking op zijn plaats. De fase van extreme politisering van vrouwenstudies is wel wat achter de rug, maar niettemin... Dit is qua onderwerp, benadering en genusidentiteit van de auteur een onmiskenbaar vrouwenboek. Het probeert een bijdrage te leveren tot een antropologie die in principe universalistisch en genusneutraal zou moeten zijn, en als zodanig zijn mannen verre van gediskwalificeerd om over dit proefschrift een oordeel te geven. Niettemin word ik als mannelijk antropoloog die een tamelijk vernietigend oordeel over dit vrouwenproefschrift vel, onvermijdelijk in een positie geplaatst waarin ik moet verdedigen dat ik niet zozeer als man (psychologisch en sociaal immers voorbestemd tot afwijzing en angst ten aanzien van vrouwenzaken), maar als sympatiserende collega, tot een dergelijk oordeel kom. Ik zou het eleganter en voor iedereen behaaglijker hebben gevonden indien de promotiecommissie ook enige vrouwelijke collega's had omvat. De (althans bedoelde) vrouwvriendelijke strekking van mijn eigen geschriften juist over reproductie, meisjesinitiatie, mythe, traditie en koningschap in Zambia verhoogt hopelijk mijn

geloofwaardigheid in dezen;¹ misschien mag het feit dat ik zelf mijn vijf kinderen ter wereld heb helpen komen daar ook toe bijdragen.

Laat ik nu proberen om de kernpunten van mijn bezwaar tegen dit werkstuk samen te vatten. Mijn formuleringen zijn door tijdgebrek noodzakelijk gebrekkig, niet perfect geordend, nogal gechargeerd, en zij bereiken zo niet het niveau van een publiceerbare tekst; maar dat kan in dit bestek ook niet verwacht worden.

woorden en context

De auteur probeert de vertekening ingebouwd in andere, klassieke (maar zeker niet volmaakte) methoden in de etnografie te vermijden door een methode die op de volgende stellingen neerkomt:

- het sociaal proces bestaat, voor zover interessant, primair uit talige uitingen;
- die lenen zich tot een textuele analyse in de trant van de literatuurwetenschap of tekstwetenschap; en
- zulke analyse levert een antropologie op die de meer klassieke vormen van antropologie gevoeglijk kan vervangen.

[impliciete stelling: antropologisch veldwerk bestaat uit de constructie van een tekstcorpus dat dan late op het gemak geanalyseerd kan worden]

¹ Vgl van mijn hand (ik neem ook enige publikaties op waarnaar ik elders in deze bespreking zal verwijzen):

- 1979a 'The infancy of Edward Shelonga: An extended case from the Zambian Nkoya', in: J.D.M. van der Geest & K.W. van der Veen, eds., *In Search of Health: Six Essays on Medical Anthropology*, Amsterdam: Anthropological Sociological Centre, pp. 19-86.
- 1979b 'Postscript: The role of cognition', in: J.D.M. van der Geest & K.W. van der Veen, eds., *In Search of Health: Six Essays on Medical Anthropology*, Amsterdam: Anthropological Sociological Centre, pp. 87-90.
- 1985 'From tribe to ethnicity in western Zambia: The unit of study as an ideological problem', in: W.M.J. van Binsbergen & P. Geschiere (eds), *Old modes of production and capitalist encroachment: Anthropological explorations in Africa*, London/Boston: Kegan Paul International, 341 pp., pp. 181-234.
- 1986 'De vrouwelijke kant van staatsvorming in prekoloniaal centraal Westelijk Zambia', in: H.J.M. Claessen (ed.), *Machtige Moeders: Over de positie van de vrouw in vroege staten*, Leiden: Instituut voor Culturele Antropologie en Sociologie der Niet-Westerse Volken, Rijksuniversiteit Leiden, publicatie no. 75, 1986, pp. 157-217.
- 1987 'De schaduw waar je niet overheen mag stappen: Een westers onderzoeker op het Nkoja meisjesfeest', in: W.M.J. van Binsbergen & M.R. Doornbos (eds), *Afrika in spiegelbeeld*, Haarlem: In de Knipscheer, pp. 139-182.
- 1992a *Tears of Rain: Ethnicity and history in central western Zambia*, London/New York: Kegan Paul International for African Studies Centre, xxii+496 pp.; also Zambian paperback edition, 1993.
- 1992b 'De onderzoeker als spin, of als vlieg, in het web van de andere cultuur: naar aanleiding van Filip de Boecks medische etnografie van het Lunda gebied' *Medische Antropologie*, 4, 2, Winter 1992: 255-267.
- 1993 'MUKANDA: Towards a history of circumcision rites in western Zambia, 18th-20th century', in: J.-P. Chrétien, avec collaboration de C.-H. Perrot, G. Prunier & D. Raison-Jourde, eds., *L'invention religieuse en Afrique: Histoire et religion en Afrique noire*, Paris: Agence de Culture et de Coopération Technique/Karthala, pp. 49-103.

Het is overigens kenmerkend dat de auteur aan mijn werk vrijwel volstrekt voorbijgaat, afgezien van twee vermeldingen in nietszeggende bibliografische opsommingen.

Het is echter duidelijk dat de auteur die gewraakte, gevestigde antropologische methoden nauwelijks kent uit haar opleiding en lectuur, en ze zeker niet zelf heeft leren toepassen. Ze onderneemt allerlei surveys van demografische aard, maar van het sociale proces binnen de dorpsgemeenschap, wat toch vanuit het standpunt van gewone antropologen de basis zou moeten vormen voor alle conceptualisering en communicatie binnen en buiten de 'geboortehut' (een onnodig vervreemdend woord en denigrerend woord, net als 'tribale samenleving' etc.), neemt zij niet dan zeer globaal en slechts aan de hand van gesprekken in restrictieve situaties kennis. Wanneer zij in de avonduren de kans krijgt om een verder te kijken in de dorpen en relatiesystemen dan zwangeren in hun — althans in Drews' benadering — zo door fysiologie en verbositeit overheerste individualiteit, dan neemt zij in plaats daarvan steeds liever de wijk naar een nabije missiepost om er espresso te drinken met de paters. Zij blijft, zelfs in het vertaalde vertoog van de onderzoeksparticipanten, de doktersvrouw, de 'madam', en zij kan de relaties tussen de individuele vrouwen over wie zij schrijft (zelfs niet haar protagoniste Agnes, wier dramatische bevalling toch de *pièce de résistance* van het boek moet vormen; hst 'in the birth hut') slechts tot leven wekken voor zover — en dat is uiteraard slechts zeer ten dele — deze relaties zich afspelen binnen de restrictieve ruimte-tijdelijke situatie zoals die door de bandrecorder (zolang de batterijen werken) kan worden vastgelegd. Waar zijn de 'extended cases', waarbinnen voorstellingen en machtsverhoudingen geconcretiseerd worden en tot leven gewekt worden? Waar zijn de alledaagse, en rituele, relaties tussen levende mensen inclusief mannen? Wie is de echtgenoot, de minnaar, van Agnes?

Drews' uiterst gebrekkige relationele contextualisering van het materiaal (communicatie over reproductie) in de richting van alledaagse machtsverhoudingen, verwantschap, productie vind ik een van de grootste bezwaren tegen dit proefschrift. Antropologie is impliciet holistisch; als (om aanvaardbare redenen van tijdgebrek, diepgang, belangstelling) een noodzakelijke selectie wordt gemaakt uit het materiaal in het door veldwerk bestreken veld, dan nog moet de gedetailleerde bespreking van die selectie uitdrukkelijk gevoed worden door verwijzingen, minder gedetailleerd uiteraard, naar de algemene sociale, culturele en rituele context, die gekend moet worden uit andere onderzoeksmethoden dan louter de analyse van teksten.

Het gaat hier in het geval van dit werkstuk beslist niet om een theoretische keuze die, vanuit een bepaalde op zich respectabele wetenschappelijke stellingname, een dergelijke contextualisering overbodig zou achten. De auteur probeert namelijk zelf wel hier en daar die contextualisering *en passant* aan te geven; maar zij weet niet hoe. Dat leidt dan tot onaanvaardbaarheden, zoals pedante algemene uitspraken over de aard van historische kennis naast verbijsterende halve waarheden die dan als historisch verslag moeten dienen (bij voorbeeld, de niet te traceren, mythische vergadering van volkshoofden in 1924 — toch ruimschoots binnen de documentaire geschiedenis); of het afdoen van de hele problematiek van de Hoge God, tegen de achtergrond van een omvangrijke Afrikanistische literatuur die niet genoemd wordt, tot een gemakkelijke door introspectie verkregen oplossing van de onderzoekster zelf, in de aloude maar veelvuldig gewraakte vorm van de 'deus otiosus', die nota bene in het veelvuldig refereren aan actieve interventie van God in het vertoog van de onderzoeksparticipanten zelf, al gewraakt wordt; of, even zeer uit eigen introspectie, het verklaren van de onverenigbaarheid van mannelijke en vrouwelijke connotaties in de context van genitale wratten, uit onbewuste verlangens naar broeder/ zusterincest; of het onderbrengen van de hele geschiedenis van het Christendom in Zambia tot een bibliografische opsomming van enkele regels in een voetnoot (daar tref ik ook van Binsbergen 1981 aan, waarmee, zoals ik hieronder zal aantonen, nog wel meer te doen was), zonder dat systematisch de vraag aan de orde komt in hoeverre er sprake is geweest van interferentie of interpenetratie tussen de (toch door reproductie geobsedeerde) Christelijke boodschap, en wat de auteur presenteert (alweer, zonder verdere poging tot problematisering) als de traditionele Kunda visie; of het opvoeren van een tekst van Vuyk 1991 (en niet Richards, niet Douglas, niet Radcliffe-Brown & Forde, niet Gluckman, niet van Velsen, niet Turner, etc.) als voornaamste inspiratiebron in de analyse van Centraalafrikaanse matrilineaire samenlevingen...

regionale verbanden

Gaat dit proefschrift over 'de Kunda', zoals de auteur stelt? De etnografie van het plaatselijke veld moet worden gepresenteerd niet als uniek en als besloten binnen de illusoire afbakening van een vermeende, door een etnische naam (Kunda) aangegeven cultuur, die toevallig enigszins met een taal samenvalt, maar moet geplaatst worden binnen een regionaal complex (van Binsbergen 1981, 1985; voor de relevantie van deze ideeën voor medisch-anthropologisch onderzoek in de regio, cf. van Binsbergen 1992b). Onderzoek door anderen van andere geografische en historische manifestaties van dit complex kan en moet de eigen plaatselijke interpretatie aanvullen, vanuit de aanname van een convergerende zo niet identieke onderliggende diepstructuur. Zo'n regionale aanvulling is veel belangrijker dan incidentele vergelijking met toevallig overeenkomende cultuurtrekjes elders op de wereld, zoals bijv. het feit dat angst van knopen bij bevalling niet alleen bij de Kunda gevonden wordt maar ook ergens in Indonesië (in feite is dit thema in heel Zuidelijk Centraal Afrika tot aan Botswana te vinden, en bij zoeken zou dat ook wel uit de literatuur gebleken zijn). Waarom ook niet binnen de bredere regio gezocht naar verdere relevante en inspirerende literatuur? Waarom ontbreekt, in een bibliografie die zo bol staat van high-brow publikaties over post-moderne antropologie en tekstanalyse, een doodgewone degelijke studie op het feitelijke onderwerp van onderzoek, zoals Anderson & Staugård 1986;² en wat had de auteur niet veel kunnen leren, vooral over de niet-verbale dimensie, over lichaamssymboliek, en over het feit dat niet alledaagse verbale communicatie, maar ritueel, de meest voor de hand liggende bedding van fundamenteel oriënterende culturele voorstellingen is, van het meeslepende werk van Devisch, waarin de vrouwelijke reproductie zo centraal staat.³ Mag de bibliografie van een proefschrift louter de weerspiegeling zijn van het persoonlijke netwerk en de specifieke landeskundigheid van de begeleiders? Het lijkt wel alsof de auteur niet echt is geïnteresseerd in medische antropologie en Zambiaanse of Zuidelijk-Centraalafrikaanse samenlevingen, maar uitsluitend in abstruse benaderingen van verbale communicatieprocessen; dat is toelaatbaar, maar dan moet zij niet proberen om uit een pathos ontleend aan de emotionele resonanties die zwangerschap en geboorte bij de lezers geacht worden op te roepen, een compensatie voor de methodologische en analytische defecten van haar betoog te ontleenen.

de antropologische traditie in Zambia

Het onvermogen tot antropologisch contextualiseren bij deze auteur gaat voorbij aan het feit dat juist in die contextualisering en in het verkennen van de aard van het sociale proces op dorpsniveau de grote kracht van de zeer rijke, door het Rhodes-Livingstone Institute en de Manchester School gedomineerde Zambiaanse antropologische traditie ligt. Antropologie, als elke wetenschap, is accumulatief, en elke op veldonderzoek gebaseerde monografie is behalve een impliciet theoretische studie ook altijd een bijdrage aan de specialistische regionale literatuur. Hoe is het mogelijk dat Van Velsen en zelfs Turner volstrekt ontbreken in de bibliografie? Die schreven weliswaar niet over 'de Kunda', maar aangezien het hier om structurele modellen gaat die een verspreiding hebben van vele honderden kilometers over etnische en taalkundige grenzen heen, maakt dat volstrekt niets uit. Voor een omvangrijk artikel waarin nota bene de perinatale problematiek binnen een Zambiaanse familie van dit soort structurele context wordt voorzien, zie van Binsbergen 1979b. De illusie van een nieuw en allesomvattend paradigma, in de textuele eenzijdigheid van deze benadering, berooft de auteur van de meest voor de hand liggende mogelijkheid om *antropologie* te maken van haar ruwe, met de bandrecorder produceerde materiaal. En dit zelfgekozen maar onaanvaardbare isolement ten aanzien van een zo rijke en relevante antropologische traditie in Zambia maakt

²

Anderson, S. & F. Staugård
1986 *Traditional midwives: Traditional medicine in Botswana*, Gaborone: Ipelegeng Publishers.

³

Een bibliografie van zijn werk in van Binsbergen 1992b. Zie voorts

Devisch, R.
1993

Weaving the threads of life: The Khita gyn-eco-logical healing cult among the Yaka,
Cambridge/London: University of Chicago Press.

ook dat allerlei allang verouderde noties in haar werk nog volop worden voortgezet, zoals de afgebakende analytische categorie van de cultuur of etnische groep (de Kunda), of zoals de tribale samenleving met zijn eigen bijna universele wetmatigheden, etc. De reïficatie die zij door de tekstanalytische benadering probeert te vermijden, keert hier terug met rente.

de ontveinsde vertaalslag

En als de auteur dan toch om methodologische of theoretische redenen zich niet verder waagt dan de bandrecorder haar brengt (zolang de batterijen het doen), waarom dan niet de vertaalslag van het levende taalgebruik (waarin Engels, Nyanja/Chewa, en varianten van Kunda in voortdurend 'code switching' aan de orde zijn) veel nadrukkelijker methodologisch geproblematiseerd? Een veel te groot deel van dit proefschrift bestaat uit Engelse teksten als halfverwerkt ruw onderzoeksmateriaal; die teksten zijn bovendien ook al ontmenselijkt doordat de sprekers tot letters of nummers zijn gereduceerd, behalve natuurlijk 'Anne' de veldwerkster zelf — alleen zij heeft steeds een mensennaam in plaats van een determinatielabel. De menselijke en sociale werkelijkheid van de sprekers kan echter nooit tot hun talige uitingen worden gereduceerd (zeker niet in een omgeving zozeer van lichamelijke, lichaamsopeningenproblematiek, schaamte en intimiteit vervuld als die van zwangerschap en geboorte). Antropologische analyse is immers meer dan alleen het terugbrengen van de veelheid van menselijke uitingen binnen een bepaald door veldonderzoek bestreken beperkt ruimte/tijdelijk kader, tot verbale uitingen van de betrokken mensen, en vervolgens deze uitingen terugbrengen tot het, met literatuurwetenschappelijke methoden, interpreteren van die — op onnaspeurlijke wijze in het Engels vertaalde — teksten in een quasi-hermetische illusie, alsof zij los staan van geschiedenis, cultuur, maatschappijstructuur, zowel van het plaatselijke verband, als van regionale, nationale en intercontinentale strekking.

Om dan die talige uitingen zelf dan toch als min of meer toegankelijke teksten te presenteren, alsof daardoor het ruwe materiaal voor de lezer toegankelijk wordt, en aldus ontveinzend dat het grootste deel van de analyse plaatsvindt in de vertaalslag tussen (aan de lezer onttrokken) primaire teksten en de Engelse versie, is juist bij een zo literatuurwetenschappelijke benadering als de auteur nastreeft, alweer onaanvaardbaar.

relatie tot de theoretische literatuur

Wat dit boek voor mij, behalve antropologisch teleurstellend, nagenoeg onleesbaar maakt is het 'omgevallen boekenkast'-effect. De monografische methode in de antropologie strompelt niet voort van loodzwaar citaat naar loodzwaar citaat, maar na schetsing van een theoretische uitgangspunt past het dit uitgangspunt flexibel, impliciet-theoretiserend, toe. Dat is een volstrekt andere benadering dan in dit proefschrift, waar bijna elke meer algemene bewering van de auteur gedaan wordt in de vorm van een citaat van derden. Dat die citaten niet alle tot dezelfde theoretische en methodologische familie behoren en aldus een eclectisch allegaartje ontstaat, ontgaat de auteur in haar onzekerheid. Vooral in de conclusie, waarin de afgelegde weg toch als eigen zou moeten worden beschouwd, is dit zeer storend. Deze onzekerheid zegt mij dat het denkproces dat aan dit boek ten grondslag ligt, nog niet is afgerond, en dat er heel wat onnodige boekenwijsheid uit de tekst moet worden gesnoeid.

de antropoloog in zelfreflexie

Met alle pogingen tot een betere, nieuwe etc. etnografie valt op hoe naïef de auteur staat tegenover haar eigen rol. Een antropoloog problematiseert idealiter niet slechts de communicatie tussen de andere leden van het veld, maar ook zijn of haar eigen communicatie; en dat laatste niet alleen in de momentane, concrete mechanismen van taalgebruik en begripsvorming, maar ook ten aanzien van de meer omvattende sociale rol en daaraan verbonden machtsrelaties, emoties, projecties, etc. Deze onderzoekster problematiseert haar rol niet, zij blijft de doktersvrouw en de 'madam', de vanzelfsprekende bondgenoot van machtsfiguren als de paters, de dokter en de vroedvrouwen, en louter door haar biografie de onwrikbare bondgenoot van andere moeders. Zij problematiseert haar rol niet door vergelijking met andere antropologen, mannen en vrouwen, te velde. Zij problematiseert die zelfs niet wanneer zij (niet langer echt een bondgenoot, maar nadrukkelijk

en triomfantelijk een *prima inter pares*) een hoofdrol speelt in haar *pièce de résistance*, met de moed der wanhoop zelf als reproductieve heldin de al dood gewaande baby goed en wel ter wereld brengt, en wanneer zij een paar weken later de (in het schemerduister blijvende) Agnes woedend verwijt dat het kind ziek is en ten slotte doodgaat. Over wie gaat het boek nu eigenlijk? Participerende medische antropologie roept dit soort dilemma's op (vgl. van Binsbergen 1979b), en er zijn geen gemakkelijke oplossingen voor; maar waar zoveel grote woorden worden vuil gemaakt aan de onnozele conversaties van dorpelingen die de tijd doden, had op dit punt wat meer gezegd kunnen worden; het retorisch beroep op een existentiële vrouwelijkheid die, als moeders, onderzoekster en onderzochten verbindt, is onvoldoende.

vormgeving

Ten slotte behoeft het proefschrift in de uiteindelijke vorm (maar het was duidelijk dat de versie die ik gezien heb nog niet de uiteindelijke vorm was) een kaart, een woordenlijst van inheemse termen, en een register. Dat is later zorg.

besluit

Het is mijn overtuiging dat het begeleidingsproces bij de totstandkoming van dit proefschrift nog lang niet ten einde gevoerd is. Als buitenstaander heb ik slechts te maken met het aangeboden produkt, dat niet goed is, en waarvan de verwezenlijking in deze vorm ook schril afsteekt tegen de programmatische ambities zoals in inleiding en conclusie en tal van theoretische citaten geformuleerd. Na bij- en uitwerken van de tekst langs de lijnen die ik hier heb aangegeven zie ik echter de mogelijkheid van een proefschrift dat niet alleen recht doet aan het drama en de intensiteit van het veldverblijf en aan de onmiskenbare mogelijkheden, en ambities, van de auteur, en aan de naam en inzet van de begeleiders, maar dat werkelijk een waardevolle bijdrage zal vormen aan de literatuur over ruraal Zambia, menselijke reproductie, en medische antropologie.

Ik heb er geen bezwaar tegen indien U deze brief, inclusief ondertekening, aan Uw promovendus doorspeelt. Ik hoop wel dat zowel U als zij terdege beseffen dat het hier niet gaat om de uiting van persoonlijk ongenoegen — ik heb geen tijd om daaraan alleen drie dagen te besteden, zoals aan deze brief en voorafgaande lezing van de tekst. Wij hebben het hier over een vak en een onderwerp die mij uiterst dierbaar zijn; ik reken het tot mijn plicht om eraan mee te helpen dat wie in dat kader talent en ambitie hebben (zoals, onmiskenbaar, de auteur) noch zichzelf, noch hun collega's, noch de onderzochten, noch de buitenwereld minder bieden dan waartoe zij in staat zijn, noch minder dan wat verwacht mag worden gegeven de stand van de wetenschap.

In het vertrouwen U hiermee van dienst te zijn geweest, en gaarne tot nadere toelichting bereid, verblijf ik met vriendelijke groeten,

prof.dr W.M.J .van Binsbergen